

Eski Mezopotamya'da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı Olarak Tarihyazımı

GÖKHAN KAĞNICI

20. yüzyılın önemli tarih, siyaset ve hukuk felsefecilerinden Carl Schmitt *Siyasi İlahiyat* isimli çok bilinen eserine egemen olanın, “istisna”nın mahiyeti ile ilgili nihai kararı veren özne olduğunu belirterek başlar. Bu karar verme eyleminden hareket ederek egemenliğin odak noktasını “kararcılık” (*decisionism*) olarak belirleyen Schmitt kısaca “olağan olmayan” şeklinde tanımlanabilecek olup inşa ettiği siyaset felsefesinde merkezi bir yer teşkil eden “istisna” kavramını soyut bir kavram olarak egemenliğin somut bir durum haline gelişinin temel göstereni olarak kullanır. Buna göre egemenlik, hukukun askıya alınabilmesi, belirli kurallara dayalı olarak inşa edilmiş hukuksal dizgenin işlevsizleştirilmesi, bir başka ifadeyle “olağanüstü hal”in hangi hal olduğunun saptanması ile ilgilidir. Dolayısıyla olağanüstü hal ilan edebilecek güç ve yetkiye sahip olan egemen olandır. “Egemen, olağanüstü hale karar verendir.”¹

Carl Schmitt'in bu saptaması aslında tarih boyunca iktidarların yani egemen olanların bir karar verme edimine başvurmalarının zorunluluğuna işaret eder. Tarih, iktidarların kitleler ya da muhataplar üzerinde kendi itibar ve dünya görüşünü benimsetmek, baskın ve üstün kılmak için sürekli mücadele

1 Schmitt 2010: 13.

halinde olduğunu ve bu mücadelesini de karşı tarafı içine haspsettiği “olağanüstü hal” çemberini belirleyerek yürüttüğünü göstermiştir. Söz konusu Eski Mezopotamya coğrafyası olduğunda ise egemenin olağanüstü halin sınırlarını belirleme hali aslında tam da Carl Schmitt’in yukarıda bahsi geçen eserine de adını verdiği “siyasi ilahiyat” kavramının tanımıyla da örtüşmektedir. Çünkü ona göre siyasi ilahiyat, teolojik unsurların ve kavramların dünyevi siyasal yapılara uygun bir halde kullanım alanına dahil edilmesidir.²

İktidarın Kaynağı

Eski Mezopotamya’da bir egemenin en üstün güçle donatıldığını ispatlama çabası ya da diğerleri tarafından meşru bir kişilik olarak kabul görmek istemesi hiç kuşkusuz onun kendisinin bir tanrı/tanrıça temsilcisi olduğu yönündeki iddialarıyla çoğu zaman yakından ilgilidir. O dönemlerin dünya görüşüne göre temelde olayları var eden ve ona yön veren tanrılardır. Bundan dolayı genel bir ifadeyle o dönemlerde dinî bir tarih anlayışı mevcuttu diyebiliriz.³ Olayların istenilen şekilde ilerlemesi veya kötü sonuçların doğması tanrılar ile krallar ve insanlar arasındaki ilişkilerin gidişatıyla ilintiliydi. Tanrılar ile dünyevi iktidar arasındaki anlaşmanın çatlaması, olayların istenmeyen şekillerde sonlanmasına yani bir tür tanrılar tarafından cezalandırılmaya maruz kalınmasına neden olurdu.⁴ Sümer, Akkad, Babil ve Asur insanı yeryüzünün sahibi tanrılara karşı büyük bir teslimiyet halindeydi. Çünkü insanların yapıp ettiklerinin denetimi tanrılarının elindeydi.⁵ Her şeyin sahibi ve sorumluluğu, olan ve olacakların tek nedeni ve yapılacaklara ve yapılması gerekli şeylere karar veren tanrılar, insanların yapıp etmelerine yön vermeyle ve bunları denetim halinde tutmayla, büyük bir teslimiyeti kendi lehlerine teminat altına almışlardı. İnsanlar tanrılarının, onların her eylemini gözlemlediklerini ve bu yaptıklarından dolayı onları ödüllendireceklerini ya da cezalandıracaklarını biliyorlardı.⁶ Evren ve yeryüzü tanrısal düzenin, hukukun, düzenlemelerin ve hükmün egemenliği altındaydı.⁷ İnsan yalnızca bir tek amaç uğruna yaratılmıştır: Tanrılara

2 Schmitt 2010: 41.

3 Speiser 1955: 55; Seters 1983: 57-58; Brundage 1954: 220.

4 Grayson 1980: 191; Speiser 1955: 68; Brundage 1954: 219.

5 Brundage 1954: 218.

6 Seters 1983: 56-58.

7 Lambert 1972: 72.

hizmet etmek.⁸ Onlar her hareketlerinde tanrılarını gözetmeli ve tanrılarını ihmal etmemeliydiler.⁹

Krallar atacakları siyasi adımlarda muhatapları karşısında bir tanrılarının temsilcisi vasfıyla, Tanrı isteğiyle ve onlar adına hareket ettiklerini yazıtlarında sık sık vurgulamayı ihmal etmemişlerdir. Dolayısıyla kralın kendisine karşı herhangi bir muhalif yapılanma, tanrılarının emir ve isteklerine, diğer taraftan ayrıca evrenin düzenine ve mutlak hakikate karşı gelinmesi anlamına gelmekteydi. Kral söz konusu vasfından dolayı ve bu vasfın gereğini ve sorumluluklarını yerine getirme çabasından ötürü kendisine ve kendisinin hâkim olduğu coğrafyalara karşı gelenler üzerinde gücünü ve hâkimiyetini tesis etmekteydi. Böylece doğrudan doğruya hukuku, düzeni, birlik ve beraberliği askıya alacağı bir “istisna” hali yaratarak “sorunlu” bölgeler üzerinde “olağanüstü hal” ilan etmiş oluyorlardı. Bu olağanüstü hal ilanından sonra krallar kimi zaman düşman üzerine şiddetli savaşlar açma yolunu tercih ediyor, kimi zaman da ilgili bölge, halk ya da kişiler üzerinde kendi güçleri lehine olacak şekillerde onları edilgenleştirme yoluna gidiyorlardı. İşte temelde tanrılardan aldığı güç ve yetkiyle hareket ettiklerini ifade eden krallar kendi yazıtlarında bu referans noktasından hareketle muhatapları (asiler, düşmanlar, dağ kabileleri ve kralın otoritesini sorgulayan herhangi bir zümre vb.) üzerinde onları öldürme ve yaşatma hakkı gibi yaşamları üzerinde mutlak anlamda söz sahibi olmuş oluyorlardı.¹⁰

Eski Mezopotamya'da kralların tanrılarının yeryüzündeki temsilcileri rollerinden dolayı kitleler üzerindeki otoriter saygınlıkları ve bizatihi iktidarın dünyevi temsilcisi vasıflarından dolayı talepkâr ve itaatkâr beklentileri, siyasal hâkimiyetlerini güçlendirmek ve devamlılığını sağlamak adına birtakım uygulamaları devreye sokmalarını zorunlu kılmaktaydı. Ancak bu zorunlu olma hali hiç kuşku yok ki kralların her şeyden önce uhrevi ve dünyevi “bilgiye” sahip olmaları ön koşulunu gerektirmekteydi.¹¹ Krallar siyasi, iktisadi, toplumsal ve dinsel güç alanlarına dair her türlü bilgiyi kendi iktidarına katkı sağlayacağını düşündüğü ölçüde ve şekilde kullanım alanına dahil etmekteydi. Burada hemen belirtmek gerekmektedir ki, bir Eski Mezopotamyalı kralın bilgiye sahip olmasından ve onu kendi tekeline almasından

8 Averbeck 1994: 86-87; McIntosh 2005: 216-217.

9 Glassner 2005: 27; Glassner 2009: 167.

10 Foucault 2011: 245-246.

11 Best – Kellner 1998: 71.

kasıt, kendi başarılarını ve meşruluğunu, tanrılarla olan ilişkilerini, kendi güç ve kudretini muhataplarına karşı iktidarını güçlendirmek için övünge bir şekilde ön plana çıkarıcı yol ve yöntemleri ve söz konusu bu uygulamaları nasıl, ne şekilde, hangi araçlarla ve ne türden yaptırımlarla yapacaklarını keşfetmeleriydi.

Söz konusu keşiflerinin en önemli çıkış noktası ise “yazıyı” kendi niyetlerine göre kullanma keyfiliği ile muhataplar karşısında bir tür baskı siyaseti olarak kullanmalarıydı. Eski Mezopotamya’da yazı temsil etme, yansıtma, iletme ve karşılığını oluşturma özellikleriyle kralların ve onun bürokrasisinin ayrılmaz bir parçası olarak siyasi otoritenin elinde etkin bir güç aracıydı. Yazmak; kayda geçirmek, güvenceye almak, belgelemek, denetlemek, hâkim olmak, düzenlemek ve kodlamak anlamına geliyordu. Bir kralın elinde büyük bir güç alanının temel belirleyeni olan yazı “iktidarın yönlendirme aracı” ve emir iletme organı olarak karşı taraf üzerinde kesin bir bağlayıcılığa sahipti.¹² Yazı kralların elinde kasıtlı bir niyetin taşıyıcılığını yaptığı anda muhataplar üzerinde denetim kurmakta ve onları yönlendirmekte, zihinlerindeki gerçeklik alanını biçimlendirmeye çalışmaktaydı. Siyasi amaçlar ve gönderimler için bir tür iletişim sağlama işlevi görmekteydi.¹³ Bilgiye, dolaşısıyla onu aktaran dile hâkim olmakla büyük bir gücü elinde tutan tanrıların yeryüzündeki temsilcisi ve dünyevi iktidarın başı olan krallar¹⁴ böylece devletin her türlü uygulamalarında, yani genel olarak dünyevi ve uhrevi bağlamda kitleleri harekete geçirici, yönlendirici ve onları kapsayıcı ve kuşatıcı bir donanıma sahip oluyorlardı. Özellikle ilahi düzenin dünyevi koruyucu ve sürekliliğini sağlayıcı rollerinden dolayı krallar ile tanrılar arasında bir tür bilgi aktarımı söz konusuydu.

Tanrılar ve krallar arasındaki bilgi aktarımı temeline dayanan bire bir ilişki kimi zaman rüyalarda meydana gelirdi. Bu aktarımın üstü örtük, gizli ve sadece iki kişi arasında olması önemliydi. Çünkü bu türden bir bilgiye sahip olan krallar tanrılar veya tanrıçalardan gelen mesajlar doğrultusunda hareket ettiklerinde uygulamalarına hiçbir şekilde başkaları tarafından büyük bir karşı çıkış söz konusu olamazdı. Tanrılar ve tanrıçalar rüyalarda

12 Assmann 2001: 262.

13 Oppenheim 1977: 228-235.

14 Eski Mezopotamya tarihi boyunca kralların tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olduğu sözü krallar tarafından bir tür söylem haline getirilmiştir. Bu ifade geleneği M.Ö. 3. binyılın başlarından Perslerin Mezopotamya’da hâkimiyetini kurmaya başladığı M.Ö. 6. yüzyıla kadar bütün krallar tarafından devam ettirildi (Parpola 2003: 100).

çoğu kez rüyayı gören kralı koruyacağını, onu kötülüklerden uzak tutacağını ve kendisinin güzel işler başaracağını söyleyerek ona destek vermişlerdir.¹⁵ Ayrıca onlara tapınaklar inşa etmelerini ve adalarda bulunmalarını da söylemişlerdir.¹⁶ Bu mesajların içerikleri hem dini hem de siyasi çerçevelerde yorumlanmış ve çoğu kez de kralların yapacakları icraatlar için en güvenilir kanıtlar olarak sunulmuştur. Krallar rüyalarındaki mesajları, teşebbüs edecekleri dini ve siyasi girişimlerin temel dayanakları olarak göstermiş, böylelikle de bilgiyi elde ederek dini ve siyasi hâkimiyetlerini ve meşruluklarını sağlama almaya çalışmışlardır. Bilgiyi doğrudan veya dolaylı bir şekilde tanrılardan elde eden bir kral için yapacaklarının başkalarınca sorgulanması ve olumsuzlanması pek mümkün olmamış gibi gözükmektedir. Bilgiye ve dolayısıyla da güce sahip olan ve bu güç ile herkesi kuşatan iktidarın, hâkimiyeti altına alma amaçlı taktiklerini büyük ve ciddi bir strateji ve planlama olarak algılamadığı takdirde arzuladıklarını elde etmesi, herkesi ve her şeyi denetim altında tutmayı başarması mümkün değildi.¹⁷ Bundan dolayı denetim mekanizmasını başkalarının sahip olmadığı veya olamayacağı bilgilere sahip olmakla gerçekleştirmek durumundaydı. Dolayısıyla iktidar kendisine meşruiyet ve etkinlik kazandırarak hâkimiyetini tebaa üzerinde mutlaklaştıracak olan bilgiye gereksinim duymaktaydı.¹⁸

Muktedirin Dili: Kral Yazıtları

Eski Mezopotamya kralları için onların kendi iktidatlarını güçlendirecek bilginin dönemin muhatapları gözönünde bulundurulurken kullanım alanına dahil edilmesinin en etkin aracı kişisel başarılarını övünge ve kimi zaman abartılı bir şekilde söz konusu ettikleri kendilerine ait siyasi, dini, iktisadi ve toplumsal konulardaki icraatlarının anlatıldığı kral yazıtlarıydı. Krali ya-

15 Oppenheim 1956: 245-256.

16 Örneğin, M.Ö. 3. binin sonlarında hüküm sürmüş olan Lagaş Kralı Gudea'ya rüyasında yine Lagaş kentinin koruyucu tanrısı Ningirsu tarafından bir tapınak yapması söylenmiştir (Edzard [RIME 3/1, E3/1.1.7.CylA], 1997: 69-70). "O, bir gece vakti rüyasında efendisi Ningirsu'yu gördü. Ningirsu ona kendisi için bir tapınak inşa etmesinden söz etti". Gudea Ningirsu'ya isteğini yerine getireceğine dair söz vermiştir. Bir diğer örnek M.Ö. 555-539 yılları arasında hüküm sürmüş olan Yeni Babil döneminin son kralı Nabonid'in gördüğü rüyadır. Kral Nabonid rüyasında Tanrı Marduk'un kendisine bir tapınak yapmasını emrettiğini ifade etmiştir: "Hükümdarlığımın başlangıcında Tanrı Marduk ve Tanrı Sin rüyamda bana göründüler. Her iki tanrı da yan yana duruyorlardı. Tanrı Marduk bana: 'Babil Kralı Nabonid savaş arabalarıyla tuğlaları getir ve É.hul.hul tapınağını inşa et ve büyük Tanrı Sin'in ikametini burada olsun' dedi." Bkz. Oppenheim 1956: 250.

17 Foucault 2007: 176.

18 Bauman 1996: 62.

zıtlar, Eski Mezopotamya krallarının iradesiyle ve onların siyasal kavrayışlarını ortaya koyan bir tarzda üretilmiş olup temel anlamda onların başarılarına odaklanan, hâkimiyetlerinin meşruiyetini ortaya koymayı amaçlayan tarihyazımsal metinlerdir. Genellikle birinci tekil şahıs kipinin kullanıldığı övünme cümlelerinden oluşan ve temel anlamda kralın haklı çıkarılması, toplumsal-siyasal denetim mekanizmasının el altında tutulması, seferberlik, muhataplar üzerinde baskı kurma ve hatta korkutma gibi işlevlerin yürütülmesi *bakımından hayati öneme sahip olan kısacası kralın siyasi arenadaki konumunu güçlendirmeye ve etkinlik alanını genişletmeye hizmet eden bu metinler, teknik olarak uzun süre eğitim almış kâtipler tarafından ve çivi yazıtıyla kaleme alınmaktaydı. Bu türden metinlerdeki anlatımların temel olarak üç küme muhatabı vardı. Bunların ilki tanrı/tanrıçalardı. İkincisi gelecekteki krallardı.¹⁹ En sonuncusu ise kralın kendi tebaası ve düşman kesimiydi.*

Yazıt bırakmak en başında krali başarıların kaydedilmesi anlamına geliyordu ve kural olarak böyle bir durum söz konusu değilse bile uygulamada başarılı krallara ait bir imtiyazdı. Öte yandan bir kralın başarılı olması onun meşruiyeti ile de ilgiliydi. Başarılı olan kralların tebaalarına meşruiyetlerini kabul ettirebilmeleri diğerlerine nazaran daha kolay oluyor, tanrılardan krala ve kraldan halka uzanan bir ilişkinin somutlanması olan bu meşruiyetin yitirilmesi ülkenin sıkıntılara maruz kalacağı anlamına geliyordu. Meşru krala tanrılar doğal olarak yardım ederler, onun ve ülkesinin sıkıntılara maruz kalmasını, örneğin egemen olduğu coğrafyaların işgal edilmesini, kıtlık çekmesini ve hatta iklimsel zorluklarla yüz yüze gelmesini engellerlerdi. Bundan dolayı özellikle tahtlarını babalarından miras almamış olan krallar meşruiyet olgusuna büyük önem atfediyorlar, egemenliklerinin meşru olarak kabul görmesi ve yönetilenler tarafından sorgulanmaması için en başta krali yazıtları kullanıyorlardı.

Krali yazıtlar çeşitli konulara odaklı mesajlar için kullanılıyordu. Bu konular kralların kendilerini meşru bir güç olarak kanıtlama çabası içinde olmaları, ilan ettikleri savaşların gerekçelerini ortaya koymaları, yaptıklarının-

19 Örneğin Yeni Asur krallarından Sennaharib (M.Ö. 704-681) gelecekte hüküm sürecek bir kralın bina temelinde bulunduğu eski bir yazıtta karşı nasıl davranması gerektiğini bir yazıtında açık bir şekilde ifade etmiştir. Aynı zamanda anlaşıldığı üzere kral, ününün ve yaptığı işin sonsuza kadar yaşatılması vasiyetinde de bulunmuştur: *“Krallar içinden oğullarımı, Tanrı Asur ve Tanrıça İştâr ülkenin ve halkının önderliğini yapması için ismini telaffuz edeceği ileriki bir zamanda bu saray eski ve harabe bir hale geldiğinde gelecekte hüküm sürecek olan kral bunu onarsın, üzerinde isminin yazılı olduğu yazıtı (stel) görsün, bunu yağlasın ve kutsasın, ondan sonra da eski yerine geri koysun.”* (Mieroop 2006a: 56-57).

dan dolayı haklı olduklarını savunmaları, başarıları vesilesiyle övünmeleri, birçok şeyi ilk kez kendi hükümdarlık dönemlerinden önce hüküm sürmüş kralların değil de bizzat kendilerinin yapmış olduklarını ilan etmeleri, eski dönemlerde yaşamış kahraman kralları örnek aldıklarını belirtmeleri, siyasi konum belirlemeleri, tanrının temsilcisi olduklarını vurgulamaları, halka hesapsız iyilik ve teveccühlerde bulunmaları, başkalarına müdahale etme haklarını çeşitli gerekçelerle savunmaları, baskı ve tehdit ile istenilen sonucu elde etmeyi amaçlamaları veya halkı siyasi faaliyetlerinin doğruluğu konusunda ikna edebilmek için propaganda yapmaları gibi çeşitli amaçların ışığında belirleniyordu.

Bu çerçevede krallar yazıtlarında her şeye gücü yeten, başarılı, cesur, işbilir, kimi zaman bilge, kimi zaman en iyi koşucudan daha hızlı koşucu, kimi zaman adeta bir mimar-mühendis, kimi zaman ise çok yetenekli bir avcı gibi birçok farklı imajı kendi kişiliklerinde var ediyorlardı. Bundan dolayı yazıtlarda kralların kendi söylemlerinin hâkimiyetlerinin baskın olması ve bu yazıtlarda başkalarının değil de kralın söylemlerinin öne çıkması dolayısıyla, bunların belirli amaçlar ile üretildikleri ve olayları muayyen bir biçimde düzenleme amacını güttükleri unutulmamalı ve söz konusu metinlere bu açıdan yaklaşılmalıdır.²⁰ Eski Mezopotamya kralları toplumsal, siyasal ve iktisadi faaliyetlerini, kazandıkları büyük zaferleri ve övündükleri başarılarını çivi yazılı ve taş tabletlere, stellere, anıtlara ve çok farklı türde nesnelere kaydettirir, bu kayıt etme etkinliği ile çeşitli yararlar umarlardı. Temel anlamda kralların siyasal egemenlik ve meşruiyet arzuları ile doğrudan ilişkili olan bu yazıtlar kralın, halkının gözünde meşru ve sevilen bir hükümdar olarak temâyüz etme isteğinden tanrılar tarafından “hükmetme yetkisi”ne uygun bulunma ümidine kadar birçok beklenti ile ilişkili olmalarının yanı sıra, kralların hükümdarlık dönemlerinin tarihleştirilmesi anlamında da önemli bir işleve sahipti. Krallar kaydettirdikleri olaylar ve yazdırdıkları mesajlar vasıtasıyla halk üzerinde hâkimiyetlerini tesis etmek veya ülke içerisinde egemenliklerini tahkim etmek bir tarafa aynı zamanda kendilerini bir tarihsel karakter olarak da var ederlerdi. Çünkü kralların isimlerinden ve krali icraatların varlığından ancak, tahmin edilebileceği üzere, onlara atfedilen veya söz konusu isimlere ve icraatlara atıflarda bulunan tarihsel kanıtlar sayesinde haberdar olunabilmekteydi.

20 Jenkins 1997: 82.

Tahtı gasp yoluyla elde edenler de dahil olmak üzere birçok kral kendilerinin şu ya da bu tanrı tarafından seçilerek atandığını veya kendisinin meşru bir kral olduğunu krali yazıtında açıkça ifade ederdi. Kralların tanrılar tarafından ülkeyi yönetmek ve insanları korumak için atanmış olduklarını açık bir şekilde ifade etmelerinin yanında tanrıların kendilerine taç, asa, taht gibi krali alametleri bahsettiklerini de ifade etmeleri kendilerini meşru olarak göstermek istemelerinin kanıtlarıydı. Eski Mezopotamya krali yazıtlarında kralların meşru olmalarına atıflarda bulunduğu birçok örnek bulabiliriz. Örneğin III. Ur Kralı Şu-Sin (M.Ö. 2037- 2029) bir yazıtında, Tanrıça Ninlil'in kendisine verdiği krali alametlerden şu şekilde söz eder: “Şu-Sin’in sevgili hanımefendisi tanrıça Ninlil ona uzun bir ömür, taç, asa, taht, sabit bir yer, bolluk içinde geçen yıllar, bir silah, kötülüğü silip götüren bir sel, bir savaş silahı, ışıltısı gökyüzüne kadar uzanan ve sesi isyan eden şehirleri kuşatan mükemmel bir mücadele silahı verdiğinde.”²¹ Benzer ifadeler M.Ö. 1793-1750 arasında hüküm sürmüş Babil krallarından Hammurabi'nin “Tanrı Enlil halkı yönetmem için beni seçtiğinde ve onlara kılavuzluk etmek için bana güvendiğinde”²² ve Şamsu-iluna'nın (M.Ö. 1749-1712) “Tanrı Enlil yönetmesi için ona dört bir tarafı verdiğinde”²³ yazıtlarında da söz konusudur. Tanrılar tarafından kralın seçilmiş bir kişi olduğunun açık bir şekilde ifade edildiği örnekler de vardır. Lagaş Kralı Gudea'ya (M.Ö. 2144-2124) ait bir yazıtta ki ifade aynen şu şekildedir: “(Tanrı) Ningirsu ülkenin meşru çobanı olarak Gudea'yı atadığı ve onu 216.000 kişi arasından kendi elleriyle seçtiği zaman.”²⁴

Yukarıdaki kral yazıtları örneklerinden de anlaşılacağı üzere Eski Mezopotamyalı krallar kendilerinin “seçilmiş/atanmış” olduklarını yazıtlarında ısrarla vurgulamışlar ve böylece siyasi arenada iktidarlarını sağlama almışlardır. Krallık esasını tanrılardan aldığını ifade eden Akkad Kralı Sargon (M.Ö. 2350-2294) düzenlediği seferler neticesinde bazı yerleri ele geçirmesini tanrının takdiri olarak göstermiştir: “Tanrı Enlil, Sargon'un Uruk'u fethetmesi yönünde bir karar verdiği zaman.”²⁵ Kimi zaman da bu yerleri tanrıların kendisine verdiğini söylemiştir: “Akkad Kralı Sargon Uruk..Ur..Eninmar.. Umma'yı ele geçirdi ve şehrin duvarlarını yerle bir etti... Tanrı Enlil onu rakipsiz bıraktı. Yukarı ve Aşağı denizi ona verdi.”²⁶

21 Frayne (RIME 3/2, E3/2. 1.4.4), 1997: 307.

22 Frayne (RIME 4, E4.3.6.3), 1990: 337.

23 Frayne (RIME 4, E4.3.7.2), 1990: 373.

24 Edzard (RIME 3/1, E3/1.1.7.StB), 1997: 32.

25 Frayne, (RIME 2), 1993: 19.

26 Frayne, (RIME 2), 1993: 10-11.

Eski Mezopotamya'da "tarih dışı" olan tanrılar insanlar tarafından olaylar nezdinde "tarih içine" çekilirlerdi. Tanrılar insanların ya da devletlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmaların uygulanmasını denetleyen adeta uluslararası bir hukuk kurumu işlevi görürlerdi. Çünkü tüm anlaşmalar yeminle yapılmalı ve yeminler de tanrılar üzerine olmalıydı.²⁷ Örneğin Lagaş Kralı Eanatum zamanında (M.Ö. 2455-2425) Sümer yerleşimleri olan Umma ile Lagaş şehirleri arasında varolan ve kökenleri daha eski dönemlere dayanan sınır çatışması kral Eanatum'un Umma üzerinde hâkimiyetini tesis etmesiyle sonuçlanmış, çatışma sonrasında yapılan sınır anlaşmasına dair bilgiler, uzunca bir stelde ölümsüzleştirilmişti. Söz konusu stelde Eanatum, Lagaş'a haddini bilmez bir şekilde karşı geldiğini belirttiği Ummalı kraldan "Tanrı Ningirsu'nun bölgesini" ihlal etmemesi ve su kanallarının yönünü değiştirmemesi için tanrılar adına yemin almış, anlaşmayı ihlal etmesi durumunda ise tanrıların gazabıyla cezalandırılacağını teyit ettirmiştir.²⁸ Böylelikle Eanatum, metinde tanrılarının iki şehir devleti arasındaki sınır anlaşmasına şahit olduğuna işaret etmiş ve onların huzurunda yemin eden birisinin sınır ihlalinde bulunması durumunda da doğal olarak ona karşı savaş açmış ve onu yenmiştir. Stelde her zamanki gibi iletilmek istenen bir tehdit mesajı vardır. Tanrılarının şahit olduğu bir anlaşmayı ihlal eden kişi savaşta yenilgiyi ve dolayısıyla öldürülmeyi de hak etmektedir. Eanatum söz konusu metin ile tek tek tanrılarının şahitliğini ve sınır ihlali durumunda onların gazabının üzerine olacağını teyidini Umma şehrinin kralına yaptırarak her şeyi kendi lehine olacak şekilde garanti altına almış ve Umma'ya karşı tüm siyasi girişimlerinde haklı olduğunun teminatını da bu şekilde elde etmiştir. Tanrılarının arazisine girmek bir sınır ihlali ve mevcut anlaşmayı hiçe saymak anlamına gelmektedir ki tanrılarının mülkünü gasp eden kişi cezalandırılmalıdır. Bu cezalandırmayı da söz konusu tanrıya kendini yakın hisseden bir kral yapacaktır. Çünkü daha sonraki dönemlerde de olduğu gibi Erhanedanlar döneminde (yaklaşık olarak M.Ö. 2900-2350) de her şehrin bir tanrısının olduğuna ve kralın şehir adına girişeceği her türlü harekette bu tanrıyı gözettiğine dolayısıyla şehir devletleri arasındaki herhangi bir çatışmanın, şehirlerinin tanrıları arasındaki anlaşmazlığın yansıması olduğuna inanılmaktaydı.²⁹ Şehrin sahibi olan tanrılar şehri ilgilendiren her türlü

27 Assmann 2001: 250.

28 Frayne (RIME 1), 1998: 126-140.

29 Frankfort 1978: 241.

konuda bilgi ve söz sahibiydiler. Kısacası şehir, sahibi olan tanrının doğal mülküydü.³⁰ Aslında kral kendi hükmü altında tuttuğu yerin tanrı mülkü olduğunu vurgulayarak oraya dokunulmazlık, kendisine de meşruluk atfetmekte, bu yere karşı herhangi bir dış müdahale karşısında da derhal savunmaya geçmekteydi. Kral bu şekilde tamamen soyut bir kurallar bütünü (şehrin tanrının mülkü olması, kralın tanrının emriyle hareket etmesi, kendisini tanrının seçtiği kişi olarak betimlemesi vs.) üzerinden somut bir müdahale (savaş, toprak elde etme, isyancıların ortadan kaldırılması vs.) oluşturma hakkı elde ediyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu durum bir kralın kendi hükmü için meşru bir temel oluşturma çabalarından biriydi

Yemin etme eylemi karşı taraf açısından hiç kuşkusuz egemen olanın mutlaklığına boyun eğişin, meşruluğunu kabul edişin ve ona teslimiyetin mühürlenmesi anlamına gelirdi. Bundan dolayı bu mührün (bağlılık yemini) yok sayılması, tahrip edilmesi ve koparılması, yani aradaki bağlılık anlaşmasına sadık kalınmaması durumunda kral duruma derhal el koyar ve ilgili kişi veya kişileri şiddetli bir şekilde cezalandırırdı. Yemine sadık kalmayanların cezalandırılması bir yanıyla kralın hâkimiyetini de tahkim eden bir tavidir. Ancak yemine zarar verici her hareket bizzat kralın kendisine dönük bir karşı çıkıştan ziyade tanrılara karşı bir isyana ve bozguncu bir yapılanmaya işaret eder bir mahiyete sahipmişçesine yansıtılmaktaydı.³¹

Asur Kralı Asurbanipal'in (M.Ö. 668-627) yemin bozuculara nasıl muamele ettiği bir yazıtında şu şekilde kaydedilmiştir:

“Arabistan'ın geri kalanı silahlarımın önünden kaçmıştı onların hakkından da kuvvetli Erra geldi. Öyle bir felakete uğradılar ki açıktan ölmek için çocuklarının etlerini yediler. Benim ve tanrıların adına ettikleri yeminde yazılı bütün lanetleri sen (tanrı) onlara korkunç bir kader olarak verdin. Bir deve yavrusu, bir eşek yavrusu, bir dana, bir kuzu süt veren yedi hayvandan süt emsin yine de karınları doymasın. Arabistan'daki insanlar birbirlerine 'neden [Arabistan'ın] başına böyle bir felaket geldi?' diye sordular.

‘Çünkü biz Asur'un [büyük] yeminlerine bağlı kalmadık. Enlil'in gönlünü hoş tutan [Kral] Asurbanipal'in nezaketine karşı [günah] işledik!’ (kabile reisi) [İauta] bedbaht oldu, bu sebeple [tek başına] Nabayati ülkesine kaçtı.”³²

30 Postgate 2000: 396.

31 Deijl 2008: 664.

32 Kuhrt 2010b: 179-180.

Bir kenti ele geçiren bir kral orada hüküm süren tanrıların artık kendisini desteklediğini ve seçtiğini belirtmeye özel bir önem verirdi. Bunu sözü edilen kentin tanrısının adını zikretmek ve kendisi ile onun arasında var olan yakın ilişkiyi vurgulamakla yapardı. Örneğin Nippur şehrinde bulunan kendisine ait uzun bir yazıtta Erhanedanlar döneminin Uruk Kralı Lugalzagesi'den (M.Ö. 2340-2316) "Uruk Kralı, Tanrı Enlil'in baş *ensisi*,³³ Tanrı Enki'nin bilgelik bahşettiği, Tanrı Anu'nun *işib* rahibi, Umma ensisi U-U'nun oğlu, Tanrıça Nisaba'nın *lumah* rahibi ve onun doğurduğu, Tanrı Utu'nun seçtiği, Tanrı Sin'in başveziri Tanrıça İnanna'nın büyüttüğü ve Tanrıça Ninhursag'ın emzirdiği" şeklinde bahsedilmekteydi.³⁴ Uruk Kralı Lugalzagesi'nin tanrı ve tanrıçalarla olan yakın ilişkilerini açık ifadelerle ortaya koymasının temel nedeni büyük bir ihtimalle bu tanrıların kült şehirleri olan Uruk, Umma, Lagaş, Nippur, Sippar, Larsa ve Ur şehirlerine egemen olduğunun bilinmesini istemesiydi.

Egemenlik olgusu, doğası gereği kendi içinde belirli bir mutlaklık durumunu barındırmaktadır. Bu mutlaklık hali Eski Mezopotamyalı krallar söz konusu olduğunda kendi yazıtlarında çeşitli yansıtma biçimlerini kullanarak kendisini kamusal alanda var eden, inşa eden, üzerinde egemenlik kurulmak istenen kitleler (ya da başka muhataplar) nezdinde bir etki alanı oluşturmak ve hâkimiyetini meşru hale getirip "rıza üretimi" sağlamak amacıyla birtakım yolları kullanarak kendisini olduğu veya olmak istediği gibi yansıtmak isteyen bir mutlaklıktır. Bunu sağlamak için de genellikle kendisinin dışında başka kisvelere, simgelere, gösterenlere ve işaret oklarına ihtiyaç duyar. Stel-

33 Eski Mezopotamya'da "ensi" genel anlamıyla bir tür şehir yöneticisiydi. Şehrin siyasi, dini, iktisadi ve toplumsal işlerinden sorumlu en üst yöneticisi olduğu bilinmektedir. Kuramsal olarak Tanrı(lar)ın yeryüzündeki valisi olarak görülebilmeleri mümkün olan ensiler daha ziyade ruhani bir liderin özelliklerini taşırlardı. Benzer bir işleve sahip olan ve kral olarak çevirebileceğimiz Sümerce LU.GAL kelimesi ise daha dünyevi bir yapıya sahipti. "LU.GAL" ile "ensi" arasındaki fark en güzel şekilde (Frayne [RIME 1], 1998: 16) Piotr Steinkeller'den alıntıyla şu şekilde ifade edilmiştir: "Bana göre ensi ile LU.GAL birbirlerini tamamlayan aynı tip iki krali unvandır. Aralarındaki tek fark her birinin krali gücün farklı yönlerini vurgulamasıdır. Ensi unvanında daha belirgin bir dini ima söz konusudur ve şehir devletinin ruhani sahibine uygun bir hükümdarlık durumuna göndermede bulunur. Lagaş örneğinde olduğu gibi Eanatum gibi bir kral, Ningirsu'nun huzurunda bir ensi konumundadır. Kral, Ningirsu'nun vekilidir. Diğer taraftan Ningirsu da Eanatum'un ve tüm Lagaş şehir devletinin efendisidir (LU.GAL). Ama diğer taraftan LU.GAL ünvanı insanlar için söz konusu olduğunda, herhangi bir dini çağrışımı akla getirmez. Bu unvan insanların siyasi ve askeri önderleri olan bir gücü tanımlar. Bu şekilde bakıldığında Kral Eanatum, Ningirsu'nun huzurunda Lagaş'ın *ensisi* olmakla birlikte toplumsal ve siyasal anlamda Lagaş'ın bir LU.GAL'dir."

34 Frayne (RIME 1, E1.14.20.1), 1998: 435.

lerin, şehirlerin, tapınakların, sarayların, mühürlerin ve tabletlerin arkasına gizlenir. Tarihin her döneminde olduğu gibi burada da egemenliği tekeline bulunduran iktidarın işleme ve kendini var etme, kudretini tahkim etme biçimi bu olmuştur.

Bu mutlaklık hali kişisel güç gösterisi, meşruluk inşası ve otoriter rıza üretimi, kralların yazıtlarında değişik şekillerde gözükmekteydi. Kralların kelimelerinin önemli bir kısmı geçmiş zaman ile kendi krallık dönemlerini kıyas ederek övünmelerinden müteşekkildi. Örneğin Akkad Kralı Rimuş (M.Ö. 2278-2270) zamanına ait bir yazıtta şöyle denilmektedir:

“Eski zamanlardan bu yana daha önce hiç kimse Tanrı Enlil için meteor demirinden bir heykel yapmamıştı. Fakat yeryüzünün hâkimi Rimuş meteor demirinden kendi heykelini yapmış ve bunu Tanrı Enlil’in huzuruna yerleştirmiştir.”³⁵

Bir başka benzer örnek ise Larsa Kralı Abi-Sare’nin (M.Ö. 1905-1895) yazıtında karşımıza çıkmaktadır:

“Geçmişten bu yana gümüş ve akik taşının bir arada bulunduğu hiçbir heykel yapılmadı. Amurrulu lider, Ur Kralı, güçlü kral, Tanrı Sin’in sevdiği çobanı ben Abi-Sare normalden büyük, bir şaheser olarak ustaca, akik taşı ve gümüşten bir heykel yaptım ve bunu Tanrı Nanna’nın tapınağına yerleştirdim.”³⁶

Yine temelde aynı mantıkla ancak kralların siyasi zaferlerine göndermede bulunan örnekler de söz konusudur. Akkad Kralı Naram-Sin (M.Ö. 2254-2218) *“İnsanlığın yaratılışından bu yana hiçbir kral, hiçbir kimse Armanum ve Ebla’yı yerle bir etmemiştir”³⁷* derken M.Ö. 890-884 arasında hüküm sürmüş çok daha geç bir döneme ait Asur kralı II. Tukulti-Ninurta’nın *“Kirriuru dağının geçitlerinden zorlu Urrubnu ve Işrun dağlarına geldim. Bu dağlarda daha önce atalarım olan krallardan hiç kimse bu zamana kadar savaşmamıştı. Hiç kimse buradan Asur kafilesini [geçirmemişti?]. Benim geçtiğim bu zorlu arazi-*

35 Frayne (RIME 2, E2.1.2.18), 1993: 68.

36 Frayne (RIME 4, E4.2.6.1), 1990: 122.

37 Frayne (RIME 2), 1993: 132.

den ve engebeli bölgeden bugüne kadar atalarımın hiçbir kral geçmedi”³⁸ ifadeleri kralların kendilerini akranlarından veya öncellerinden üstün tutarak övünmelerinin ve dolayısıyla başarılı yönlerini ön plana çıkarmak istemelerinin kanıtları olarak okunabilir.

Kralların halkına karşı koruyucu, kollayıcı ve onlara refah getirici yönlerini ön plana çıkararak toplumsal-iktisadi başarılarıyla övünmesi çok sık başvurdukları yollardan birisiydi.

Uruk Kralı Lugalzagesi (M.Ö. 2340-2316) uzunca bir yazıtında Sümer ülkesinde refah, barış ve düzeni sağladığı için kendisiyle övünmüş, hükümdarlığı zamanında ülkede bolluk ve bereket olduğunu, hükmü altındaki halkın refah içerisinde yaşadığını belirtmiştir:

“Krallığım zamanında insanlar neşe, ülke refah içerisindeydi. Halk yerdeki çimenler gibi çok sayıdaydı. Gökyüzünün yağmuru boldu. Efendim Tanrı Enlil'e bol miktarda yiyecek sunuyor, tatlı sularla ona sunular yapıyordum.”³⁹

Daha geç bir dönemde yaşayan Uruk Kralı Sin-kaşid (yaklaşık olarak M.Ö. 1850) dönemine dair ve yukarıdaki anlatıma benzer bir örnek olma özelliğine sahip olan yazıtta benzer mesajlar taşıyan beyanlarda bulunulmuştur:

“Hükümdarlığı zamanında, topraklarının piyasa değeri 3 gur arpa, 12 mina yün, 10 mina bakır, 3 ban yağın ücreti olan bir şekel gümüştü. Onun yılları bolluk zamanlarıydı.”⁴⁰

Krallar, aralarında yaklaşık olarak beş yüz yıllık bir zaman dilimi olsa da, kendi dönemlerinde kaleme alınmış olan yazıtlarda iktidarları döneminde ülkenin durumunu gayet olumlu bir şekilde resmetmiş, böylece kendi başarılarını ve yeteneklerini de kanıtlamaya çalışmışlardı. İkinci örnekte Kral Sin-kaşid fiyatların hammaddenin çok olduğu zamanlarda düşük, talebin fazla olduğu zamanlarda ise yüksek olduğunun farkında olmalıydı ki yazıtında ülkesindeki hammaddenin bolluğundan dem vurmaktaydı. Öte yandan bu farkında olma durumunu destekler bir şekilde ve kasıtlı olarak metinde kullanılan teknik terimler bu ütopyacı tablonun olumlu bir şekilde algılanması

38 Grayson (RIMA 2, A.0.100.5), 1991: 172.

39 Frayne (RIME 1, E1.14.20.1), 1998: 435-437.

40 Frayne (RIME 4, E4.4.1.8), 1990: 454.

için kullanılmıştı. Nitekim metindeki son ifade nihai amaç ve beklentiyi ortaya koymaktaydı: “*Onun yılları bolluk zamanlarıydı.*” Bu ifade aslında ülkenin iktisadi durumu yazıtta bahsedildiği gibi o dönemin iktisadıyla ilgili bilgi veren metinlerden anlaşıldığı üzere iyi olmadığı halde⁴¹ kralın yeteneğini vurgulayan ve onu yücelten bir tebrikti.⁴²

Lagaş Kralı Gudea ise Lagaş’ı görkemli ve güçlü bir hale getirdiğini vurgulayarak hükümdarlığı zamanında halkına ve ülkesine karşı sorumluluklarını yerine getiren bir kral olduğu imajı çizmiş, tebaasına karşı adil ve iyiliksever bir önder görünümü sergilemiş, işlerin düzgün bir şekilde yürütüldüğünü denetleyecek üst rütbeli kişileri keyfi uygulamalardan vazgeçirtecek düzenlemeler yaptığını ifade etmiş ve toplumsal adaleti sağlayan başarılı bir kral olduğunu üstüne basa basa belirtmiştir:

*“Şehirde kadınların çalışmasını yasakladı. Hiçbir kadın sepet taşımayacak. Onun için sadece en iyi savaşçıları çalışacak... Hiç kimseye kırbaça ya da sopayla vurulmayacak. Hiçbir anne çocuğunu dövmeyecek... Vali, denetleme memuru, gözetleme memuru, vergi memuru ve yönetici kim olursa olsun işlerin nasıl ilerlediğini takip edecek... Şehir mezarlığında çapa kullanılmayacak. Bedenler gömülmeyecek. Hiçbir kült müzisyeni çalgısını (harp) getirmeyecek. Ağıt sesine izin verilmeyecek. Ağıt yakan hiçbir kadın artık ağıt yakmayacak... Lagaş sınırları içerisinde hiç kimse suçlu bir kişiyi alıp yemin etme yerine götürmeyecek. Hiçbir borç toplayıcısı kimsenin evine girmeyecek.”*⁴³

Bir kralın ülkesine bolluk bereket getirmesi ve halkına karşı teveccühlerde bulunması, hem tanrılar hem de halk nezdinde önemli bir meşruluk belirlenimiydi. Larsa Kralı I. Rim-Sin’in (M.Ö. 1822-1763) “*Ben, Sümer ve Akkad ülkesinin kralı, Larsa Kralı Rim-Sin, kalabalık ulusumu güvence altına aldım. Şehirler ve köyleri yeniden düzenledim. Kalabalık halkım için yiyecek ve içecek temin ettim. Sümer ve Akkad ülkesine huzuru yerleştirdim ve Tanrı Enlil’i memnun ettim*”.⁴⁴ Eski Babil Kralı Hammurabi’nin “*Mükemmel hükümdarlığım zamanında Tanrı Şamaş’ın isteğiyle Sipparlı insanların üzerindeki iş an-garyasını kaldırdım. Şehirde sürekli su akışının sağlandığı su kanalı kazdım.*

41 Liverani 2010: 230.

42 Liverani 2006: 2353.

43 Edzard (RIME 3/1, E3/1.1.7.StB), 1997: 32-34.

44 Frayne (RIME 4, E4.2.14.15), 1990: 293.

*Bolluk ve bereket getirdim. Sippar halkına mutluluk verdim*⁴⁵ ve yine Eski Babil döneminde Mari'de hüküm sürmüş olduğu bilinen Yahdun-Lim'in (yaklaşık olarak M.Ö. 1810-1793) "*Ülkemde barış tesis ettim. Su kanalları açtım. Mari'nin duvarını inşa ettim ve onun hendeğini kazdım. Terka'nın duvarını inşa ettim ve hendeğini kazdım. Bir zamanlar ıssız ve kurak bir yerden, eski zamanlardan bu yana hiçbir kral bir şehir yaratmadı. Ben Dur-Yahdun-Lim ismiyle bilinen bir şehir inşa ettim ve onun hendeğini kazdım. Bu şehir için bir su kanalı açtım. Ülkemi genişlettim*"⁴⁶ şeklindeki ifadeleri söz konusu belirleme göndermede bulunan üç örnek olarak görülebilir.

Kralların hâkimiyetlerini tesis etmelerinin en önemli araçlarından biri belki de *önemlilerinden biri de* "gerçeklik" üretimidir. Egemen olanlar insanların gerçeği algılayış biçimini oluşturur ve ona yön verirler. Çünkü gerçeklik tesis etme ve bunun dayatılması belirli bir süre sonra toplumsal zihin haritalarının iktidarın istediği şekilde ve yönde şekillenmesiyle sonuçlanır. Krali yazıtlarda anlatılan olayların hiç kuşku götürmeyecek bir şekilde muhataplar nazarında benimsenmesini teminat altına almaya yönelik bir tavır olarak görülebilecek olan bu duruma çok sayıda yazıt örneği verilebilir. Nitekim Akkad Kralı Sargon'un oğlu Rimuş, bir yazıtında şehirleri fethettiğini, savaşları kazandığını, düşman ülkelerinin şehirlerinin surlarını yerle bir ettiğini, üst düzey rütbeli kişileri tutsak aldığını, çok sayıda kişiyi öldürdüğünü ve sürgüne yolladığını övünerek anlattıktan sonra söz konusu eylemleri yaptığından kimsenin şüphe duymaması gerektiğinin altını çizerek anlatılanların gerçek olduğunun dil, söylem ve ifade tarzı aracılığıyla muhataplara benimsetilmesinin en belirgin örneklerinden biri olan şu cümleyi eklemiştir:

*"Tanrı Şamaş ve Ilaba üzerine yemin ederim ki bu anlattıklarım gerçek dışı değil gerçekten doğrudurlar."*⁴⁷

III. Ur Kralı Şulgi'nin (M.Ö. 2094-2047) ilahilerinde de aynı türden ifadelere rastlanmaktadır. Kral "*burada [yazıtta] bahsedilen bana ait şarkılardaki her şey tanrılar Anu, Enlil, Utu ve Tanrıça Inanna üzerine yemin ederim ki yanlış değil tamamen doğrudurlar*"⁴⁸ şeklinde bir tür yemin formülü kullanmıştır.

45 Frayne (RIME 4, E4.3.6.2), 1990: 335-336.

46 Frayne (RIME 4, E4.6.8), 1990: 603.

47 Frayne (RIME 2, E2.1.2.4, E2.1.2.6), 1993: 47-49, 52-55.

48 Klein 1981: 20; Liverani 2010: 232.

Kral kendisini aşırı derecede öven bu ilahilerinde sözü edilen türden ifadelerle yer vermekle halka karşı kendisini övmesine yönelik olarak anlatılanların güvenilirlik ve geçerliliklerini, karşı taraf üzerindeki inanılabilirliklerini sağlamaya çalışmış gibi gözükmektedir.⁴⁹

Kralların kendi yönetimlerinde hem tanrılar hem de insanlar üzerinde iktidarlarını sağlamlaştırılmalarının bir diğer yolu ise bir tanrı heykelinin kendine ait olan mekâna geri getirilmesine öncülük etmelerinin ifade edilmesiydi. Böylece bunu başarabilen kral bir yandan insanlara gücünün, başarısının ve meşruluğunun kanıtlarını göstermekle onlara boyun eğdirmeyi ve gücünü kabullendirmeyi diğer yandan da tanrılar tarafından yönetebilme becerisinin tasdiklenmesini görmeyi arzulamaktaydı. Orta Babil dönemi Kas krallarından II. Agum (yaklaşık olarak M.Ö. 16. yüzyıl) bir yazıtında Babil'in milli tanrısı Marduk'un kült heykelinin ülkeye geri getirilmesinden şöyle bahsetmiştir: *"Büyük tanrılar Esagil [tapınağının] ve Babil'in sahibi Tanrı Marduk'un Babil'e geri getirilmesini emrettikten sonra Marduk Babil'e geri dönmek için yola çıktı. Ben dikkatli bir şekilde Tanrı Marduk'un Babil'e geri dönmesi için düzenlemeler yaptım. Uzak bir ülke olan Hanalıların ülkesine bir elçilik heyeti gönderdim. Bu heyet Tanrı Marduk ile Tanrıça Zarpanitum'u alarak geri getirdi. Tanrı Marduk ve Tanrıça Zarpanitum'u Esagil [tapınağına] ve Babil'e geri koydum."*⁵⁰

49 Eski Mezopotamya'da krali yazıtlarda anlatılanların inandırıcılığını sağlamanın bir yolu olarak kralların yemin etmeleri ve söylediklerinin doğruları içerdiğini belirttikleri farklı dönemlere ve coğrafyalara ait çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Bu geleneğe Yeni Babil döneminde hatta Pers Kralı Darius'un yazıtlarında bile rastlamak mümkündür. Örneğin M.Ö. 9. yüzyılda Şuhulu bir yönetici, geleceğe yönelik bir ifadenin doğruluğunu ön plana çıkarmak için şöyle söyleyecektir: *"Gelecekte herhangi biri ülkesinin yaşlılarına şöyle sormalı: Şuhu ülkesinin valisi Şamaş-reş-uşur'un Şuhu ülkesine bal arıları getirdiği doğru mu?"* (Rubio 2009: 169; Frame [RIMB 2, S. 0.1001.4], 1995: 286; Liverani 2010: 233-234). Yine aynı kişiye izafetle bazı inşaa faaliyetlerini işaret eden benzer bir başka ifade ise şu şekildedir: *"Gelecekte herhangi birisi ülkesinin yaşlılarına sorarsa, onlar ona bu yazıtı okusunlar: Şuhu ve Mari ülkelerinin valisi Şamaş-reş-uşur bu görevlerini (inşaa faaliyetlerini) başarıyla tamamladılar"* (Frame [RIMB 2, S.0.1001.2], 1995: 284). Aynı şekilde Şamaş-reş-uşur'un oğlu olan Ninurta-kudurri-uşur'un benzer bir ifadesinden de haberdarız. Ninurta-kudurri-uşur'un Hatallu kabilesini yenilgiye uğratmasıyla ilgili bilgiler veren bir krali yazıtında kral şöyle ifadelerle yer vermektedir: *"Gelecekteki herhangi birisi şu şekilde söylemesin: 'Şuhu ve Mari ülkesinin valisi Ninurta-kudurri-uşur bu zaferi nasıl kazandı?' Bu zaferi ben kendim kazanmadım. Tanrılar Şamaş, Marduk, Adad ve Apla-Adad sayesinde kazandım. Gelecekte herhangi biri ülkesinin ve Laqu ülkesinin yaşlılarına şöyle sorsun: Şuhu ve Mari ülkelerinin valisi Ninurta-kudurri-uşur'un bu zaferi efendisinin en büyük tanrısı Apla-Adad'ın emriyle kazandığı doğru mu?"* (Frame [RIMB 2, S.0.1002.1], 1995: 293; Rubio 2009: 169). Son olarak Yeni Babil Kralı Nabupolassar'ın bir inşaa yazıtındaki ifade de aynı doğrultudadır: *"Efendim Marduk ve tanrım Şamaş'ın üzerine yemin ederim ki sözlerim yanlışsa ve doğru değilse keder beni bulsun."* (Liverani 2010: 234).

50 Von Koppen 2006: 137.

Propaganda ve İkna

İktidarın kitleler üzerinde belirlediği güç alanları ve bu belirlenimlere göre onların yaşamları üzerindeki etkin olma hallerinin kitlelerce sorunsuz bir şekilde benimsenmesi yönündeki her türlü teşebbüs iktidarın muhataplara karşı dayattığı bir tür rıza üretimidir. Egemen, olan kitleleri (bunlar hem kralın kendi tebaası hem de düşman olarak etiketlenen zümreydi) kendi siyasal gücünü ve otoritesini sağlamlaştırmak doğrultusunda kullanmak ister. İktidarının kitleler üzerindeki bu türden uygulamaları arasında kimi zaman onları edilgenleştirmek ve belirli bir mekanizma ağı içerisinde denetim altında tutmak gibi yöntemleri de söz konusudur.

Tarih boyunca propaganda büyük kitleleri bir tarafa yönlendirmek, onlara karşı duran tarafın lehine olacak şekilde arzu edilen düşünce yapısını aşılacak için hâkim olanın diğerini gerek zihnen gerekse fiziksel olarak boyunduruğu altına alması olarak uygulanmıştır. Propaganda bir fikrin, önyargıları ve duyguları etkileyen ve onlara yön veren imajlar, sloganlar ve simgelerin planlı programlı, itinalı ve becerikli bir şekilde kullanılması yoluyla iletilmesidir. Bu şekilde sistematik bir iletim, söz konusu çağrıyı dinleyen kimse üzerinde o fikri kendi isteğiyle ve kendi fikri gibi benimsediği algısını oluşturmayı amaçlamaktadır. Propaganda hem önyargılı düşünce ve fikirlerin çoğu zaman yalan ve aldatmaca yoluyla yayılmasını sağlamak gibi kurnazca bir yöne sahiptir hem de değişik simgelerin ve bireyin psikolojisinin aldatılmasıyla üretilen kitlesel öneri veya etki anlamına gelmektedir.⁵¹ Propaganda, hâkim, güçlü ve etkili olanın kendi tercihleri lehine olmak suretiyle karşıtlıkların veya karşıt düşünce ve fikirde olanların yaptıklarının sonuçlarını etkilemek veya yapacaklarının önünü tıkamak amacıyla kasıtlı bir çaba olarak görülmüştür. Aynı zamanda iletişim unsurlarının içine bilinçli bir şekilde müdahale etmek ve tek yönlü birtakım unsurları eklemek gibi bir işlevi vardır. Onun önceden tasarlanmış ve önceden hesaba katılmış olma yönü vardır. Propagandanın var olması veya uygulama imkânı bulabilmesi için mutlaka “karşıt bir tarafın” mevcut olması gerekmektedir. Nitekim bir tarafta ikna halinin ortaya çıkabilmesi için de bu karşıtlık halinin var olması lüzumludur. Onun temel ve nihai amacı aksi fikirde olanların, zıt eylem ve söylemlerde bulunanların, zıt oldukları tarafın hoşuna gitmeyecek ve onların hâkimiyetini sarsacak her türlü aleyhte tavır takınmalarını engelleme,

51 Pratkanis & Aronson 2008: 13; Jowett & O'Donnell 2006: 16.

bu yöndeki girişimlerinin önünü kesme, buna ek olarak da haklılık ve karşı çıkış kanallarını tıkamaktır. Krali ideolojinin hakikati ve hâkimiyetin meşruluğuna mutlak bağlılık ile gönülden inanç için ikna yolları geliştirilmeliydi. Mevcut kralın varlığına, onun inandıklarına, ideallerine, uygulamalarına, gücüne ve meşruluğuna, kısacası krali hâkimiyetin kendisinde varolan her türlü vafa karşı çıkan ya da hiçe sayan meydan okumalara karşı kabulendirmeye, onaylatma, inandırma amaçlı ikna yolları devreye sokulmalıydı. Öte yandan ikna amaçlı propagandanın bir diğer kazanımı siyasi hâkimiyeti tehdit eden mevcut veya muhtemel topluluklara karşı caydırıcı bir yöntem olarak da işlev görecekti.⁵²

Gösterdiği şeyi akla getiren, ancak onun bütün özelliklerini açık etmeyen, açıklayıcı olmasa da bir şeyin o şey olmasını göstermesi anlamında belirleyici olan simgeler ve simgeler sayesinde belirli bir şeye dair genel bir algı oluşumuna yol açan semboller, Eski Mezopotamya devletlerinin siyasal bilincini ortaya koymaktaydı. Krallık ideolojisini yansıtan bu siyasal bilinç üzerinden ve bu bilinç aracılığıyla “diğerine, ötekine veya karşı taraftakine” yığınla mesaj aktarılmaktaydı. Bu mesajlar dizisi, bilinmeyen ve kimi zaman kontrol de edil(e)meyenin karşısında adeta bir siper olma işlevini görüyordu. Söz konusu mesajlar diğer taraftan dolaylı olarak da olsa krallığın ve kralın hâkimiyet alanını geliştiren ve genişleten bir yöne de sahipti. Uyarı ve tehdit içerikli olmalarının yanında savunmacı bir anlayışın ürünleri de olabiliyorlardı. Aynı zamanda hem saygı hem de korkuya neden olan bu tür tavırlar sergileyen kralın tanrılar tarafından desteklendiğine ve sevildiğine dair bir inanç da oluşturuluyordu. Kısacası daha önce tasarlanmış ve iletileceği mesajlar önceden belirlenmiş krali propagandalar alıcılar açısından belirli kodlar içeren mesajlar olarak algılanmıştır. Bundan dolayı kralların yazıtlarında bulunan ifadeler ve krallığa ait yapılar, eşyalar, saygı, sadakat, itaat, yükümlülük, vergi ve haraç talep etmek gibi ayrıcalıkların yalnızca kralın hükmünde olduğunu ve tanrılardan iletilen meşru bir kazanım sonucunda elde edildiğini herkese ilan etmekte ve herkesi inandırmaktaydı.⁵³

M.Ö. 1114-1076 arasında hüküm sürmüş olan Asur Kralı I. Tiglat-pileser’in bir yazıtına göz atalım. Kral bu yazıtında gücünün sınırlarını göstererek kitlelere hem uyarıcı nitelikte mesajlar vermek istemiş hem de tanrıların ve

52 Finkelstein 1979: 53.

53 Oppenheim 1979: 113-114.

insanların gönüllerini kazanmayı tasarlayarak onlar üzerinde bir tür ikna denetimi kurmayı amaçlamıştır.

“Tahta çıkışımdan beşinci yılıma kadarki sürede Aşağı Zap suyunun öteki yanındaki uzak dağlık bölgelerden Fırat nehrinin diğer tarafına Hititlere ve Yukarı Deniz'e kadar uzanan bölgede kırk iki ülkeyi fethettim ve onların kralarını yendim. Onları tek bir otoriteye boyun eğdirdim. Rehineler aldım ve onları haraca bağladım. Düşmanlarımı verimli topraklarda atlı savaş arabalarıyla ve zorlu arazide yaya olarak kovaladığım birçok zafer elde ettiğim çok sayıda yabancı ülke seferimi ayrı tutuyorum. Düşmanlarımın ülkeme girmesini önledim. Tiglat-pileser eşsiz yayı kuşanmış, avcılıkta usta olan yiğit adam:

Tanrılar Ninurta ile Nergal asil kollarım için bana amansız silahlarını ve üstün yaylarını verdiler. Beni seven Tanrı Ninurta'nın emriyle Mitanni ülkesindeki çölde çok güçlü ve azılı dört boğayı öldürdüm ve Hatti ülkesinin önündeki Araziku şehrinde güçlü demir ok başlarıyla ve keskin oklarla [onları katlettim]. Derileriyle boynuzlarını şehrim Asur'a getirdim.

Harran ülkesinde on kuvvetli azman fili öldürdüm ve Habur nehri bölgesinde dört canlı fil yakaladım. Derileriyle dişlerini canlı fillerle birlikte şehrim Asur'a getirdim.

Beni seven Tanrı Ninurta'nın emriyle 120 aslan öldürdüm. Bunun yanı sıra hafif atlı savaş arabamla 800 aslanı devirdim. Okumla her nişan aldığım da her türlü vahşi hayvanı ve göklerin kanatlı kuşlarını yere indirdim.

Tanrı Asur'un düşmanlarını tamamen egemenliğim altına aldıktan sonra tanrıçam Asurlu İştar'ın harap olmuş tapınağını, Tanrı Amurru tapınağını, On Tanrı tapınağını, şehrim Asur'un tanrılarının tapınaklarını yeniden inşa ettim ve düzenledim. Tapınakların girişlerini açtım ve efendilerim olan büyük tanruları içeri koydum. Onların yüce varlıklarını hoşnut ettim. Ülkemin bölgelerindeki atalarımın zamanından beri zor dönemlerde terk edilmiş, harabeye dönmüş, yıkılmaya yüz tutmuş sarayları, büyük kült merkezlerini yeniden inşa ederek tamamladım. Ülkemin gerekli yerlerini onardım. Asur'un her yerinde sabanların sürülmesini sağladım ve [dolayısıyla] atalarımın daha çok tahıl topladım. Efendim Tanrı Asur'un desteğiyle egemen olduğum yerlerden elde ettiğim ganimetlerden at, öküz ve eşek sürülerini bir araya getirdim. Her yıl efendim Tanrı Asur'a sunduğum kusursuz kurbanlarla birlikte yeni doğmuşları [koyun] da ona gönüllü olarak bağışladım.

Egemen olduğum yerlerden sedir, şimşir, Kaneş meşesi topladım –daha önceki atalarım krallar arasında bu ağaçları diktiren olmamıştı– ve ülkemdeki bahçelere diktim. Kendi ülkemde bulunmayan nadide meyveyi aldım [ve onunla] Asur'un meyve bahçelerini doldurdum.

Ülkemin askeri kuvvetlerine eskisinden daha çok atlı savaş arabası kattım ve atlar koştum. Asur'a toprak, halkına daha çok insan kattım. Halkıma refah getirdim [ve] güvenli ikametgâh sağladım.

Tiglat-pileser, ulu prens, nereye [gitmeyi] dilerse tanrılar Asur ile Ninurta ona daima kılavuzluk etti ve Tanrı Asur'un bütün düşmanlarını tek tek takip edip bütün isyancıları mahvetti.”⁵⁴

Asur kral yıllıklarında savaşa giderken resmedilen kral her zaman kendinden emin ve gururluydu. Savaşı kazanacağından ve düşmana hak ettiği cezayı vereceğinden şüphesi yoktu. Yıllıklardaki savaş betimlemelerinin en önemli kısımlarından biri de sefer yolculuğu esnasında yaşananlardı. Genel olarak bir düşman şehirden bir başka şehre gidiş, o şehrin mağlubiyeti, işkenceyle öldürülen askerler, elde edilen ganimetler, alınan vergiler ve sonrasında yine bir başka şehre doğru yola çıkmak şeklinde düzenlenen yolculuk anlatılarında⁵⁵ zaman zaman sefer esnasında ordunun yaşadığı sıkıntılardan söz edilir. Bu sıkıntıların üstesinden kralın kendisinin ve daha da önemlisi onun baş tanrısının ordunun başında ve yanında olması sayesinde (Saggs 1963: 148) gelinirdi. Kimi zaman da krali ilahilerde olumlu kehanetler, rüyalar ve olağanüstü veya kutsal olaylardan bahsedilerek askerler cesaretlendirilirdi. Ordunun stratejisinin ne olduğu açık bir şekilde anlatılmazdı. Genellikle tanrılar yanında olduğu halde ordusunun başında bulunan kral düşmanlara saldırır ve onları kesin bir şekilde yenilgiye uğrattırdı. İlk önce genellikle ayrıntılı bilgi verilmez,⁵⁶ ayrıntılara başarının kesinliği açık edildikten sonra girilirdi. Ardından da şehrin nasıl yakılıp yıkıldığı, yaklaşık olarak kaç kişinin zorunlu göçe tabi tutulduğu, esirlere veya düşman askerlerine ne şekilde işkenceler yapıldığı gibi hususlara geçilir bir diğer ifadeyle, hadisenin korkutma ve yıldırmaya odaklı psikolojik yönü öne çıkardı. “Hesaplanmış

54 Grayson (RIMA 2, A.087.1), 1991: 25-27; Kuhrt 2010a: 470-472.

55 Sefer yolculukları olarak nitelendirilen yazıtların en bilinen örneklerine II. Adad-Nirari, II. Tukulti-Ninurta, II. Asurnasirpal ve III. Şalmanaser yıllıklarında rastlanmaktadır (Tadmor 1997: 329; Grayson 1980: 165-166). Bununla birlikte II. Sargon dönemine ait bir stelin de aynı türden bir anlatı geleneğini takip ettiği görülmektedir (Levine 1972: 41-45).

56 Oppenheim 1979: 122.

korkutuculuk” olarak anılabilecek olan⁵⁷ bu psikolojik yönün öne çıkarılmasından amaçlanan şey, isyana meyyal unsurlara böyle bir savaşın kendileri açısından doğuracağı kötü sonuçları göstermek, böylece ilerideki muhtemel isyan teşebbüslerinin önünü keserek tebaaya “rıza”yı dayatmaktı.⁵⁸ Asur kral yazıtları zaman ve mekânda meydana gelmiş hadiselerin tarihsel aktarımlarından ziyade, genel olarak heyecan veren, huşu uyandıran, korku salan, tehdit içeren ve uyarılarda bulunan mesajlar içermekteydi.⁵⁹

Örneğin Asur Kralı II. Asurnasirpal'in (M.Ö. 883-859) Tela olarak bilinen bir şehri fethetmesine dair anlatısında kral oldukça gaddar bir görüntü çizmektedir:

*“Onlardan [Tela sakinleri] 3000 kişiyi kılıçtan geçirdim. Çok sayıda tutsağı yaktım. Çok sayıda asker ele geçirdim. Bu askerlerden bazılarının kollarını ve ellerini, bazılarının burunlarını, kulaklarını ve uzuvlarını kestim. Çok sayıda askerin ise gözlerini oydum. Bir kazığa diri diri insanları bir başka kazığa kesik başları oturttum. Şehrin civarındaki ağaçlara kesik başları astım. Genç erkekleri ve kızları yaktım. Şehri yaktım, yıktım ve yok ettim.”*⁶⁰

Hiç kuşkusuz metinlerde yer alan bu türden dehşet verici ifadeler kralın bilinçli seçimleriyle belirleniyordu. Metinlerde gücü, hâkimiyeti, şiddeti ve celadeti tasvir edilen kralın tahripkâr eylemleri detaylı olarak ve muhatabı tehdit eder bir biçimde zikredilerek muhalifler ve düşmanlar üzerinde bir korku yaratılmak isteniyor, krali egemenlik, bir başka hat üzerinden ve dehşet verici bir korku iklimi ile üretilmek isteniyordu. Amaç kralların düşmanlar üzerinde rıza üretimini tesis etmesi ve iktidarını sağlamlaştırmasıydı.⁶¹

Sonuç olarak Eski Mezopotamya'da tarihyazımının siyasal iktidar üzerindeki etkilerini ve iktidarın bir egemenlik göstereni olarak yazıtları kullanma biçimi ve bu tarihyazımsal metinlerle kurmuş olduğu ilişkinin belirlenmesi münasebetiyle metnin inşasının amacının kralların gerek kendi

57 Olmstead 1918: 209-263.

58 Parker 2011: 372; Mieroop 2006b: 269-270; Olmstead 1918: 225. Olmstead, III. Tiglat-pileser ve II. Sargon gibi kralların başkaları üzerinde psikolojik etkiye yönelik uygulamalarının sadece birtakım önlemler almak ve belirli anlamlar içeren mesajlar göndermek için devreye sokulduğunu aksi halde kralların insanlara kötü muamele yapmaktan özel bir haz almadıklarını ifade etmiştir.

59 Oppenheim 1979: 122.

60 Grayson (RIMA 2, A.0.101.1), 1991: 201.

61 Strawn 2006: 286; Grayson 2000: 961.

tebaası gerekse de düşmanlarına karşı kendi egemenliklerini dayatma modelleriyle bire bir ilişki içerisinde olduğu aşikârdır. Yazıtlar her halükârda ve temelde kutsal kralın meşruiyetini, hâkimiyetinin tanrısallığını ve egemenliğinin mutlaklığını belirleyen, yansıtan ve muhataplara dayatan aygıtlar olarak işlev görmekteydi. Kral nihai kertede bu siyasal aygıtlar vasıtasıyla egemenliğini tesis ediyor, hâkimiyetini meşrulaştırıyor, kendisini ve kudretini mutlaklaştırıyor, yönetimini ve devletini halkın gözünde “kaçınılmaz ve tanrısal olarak” kodluyordu. Kralların meşruiyet savunuları temel anlamda dünyevi ve uhrevi içeriklere dayalı bir biçimde krali yazıtlarda yoğun bir şekilde işlenirdi. Bunların ideolojik kodların uzmanca işlendiği dünyevi içerikli olanlarının başlıca amacı halkın desteğini almak, bir yanıyla tanrıların kralın yanında yer aldığına onları ikna etmektir. Bunun yolu da, özel olarak düşmanlara karşı alınan galibiyetler ve bu galibiyetler sırasında elde edilen ganimet ve zenginliklerin devletin ve dolayısıyla halkın refahının tesisi için kullanılması ise de, genel olarak, konu ne olursa olsun, kralın imajının her zaman güçlü olarak yansıtılması olarak görülüyordu. Bu bakımdan krallar düşmana savaş açmaktan ülkede bir tapınak inşa edilmesine kadar bütün faaliyetlerini meşruiyetlerini kanıtlayan bir üslup ile yansıtır, hem biçim hem de içerik olarak belirlemiş oldukları bu yazıtları egemenliklerini tesis etmelerine hizmet eden bir araç olarak görürlerdi.

Kaynakça

- Assmann, Jan, 2001, *Kültürel bellek*, çev. A. Tekin, İstanbul.
- Averbeck, Richard E., 1994, “The sumerian historiographic tradition and its implications for Genesis 1-11”, *Faith, tradition and history: old testament historiography in its near eastern context*, ed. Millard A. R.-J.K. Hoffmeier-D.W. Baker, Winona Lake: 79-102.
- Bainton, Roland H., 1955, *The idea of history in the ancient near east*, (Ancient Mesopotamia: E.A. Speiser), New Haven.
- Bauman, Zygmunt, 1996, *Yasa koyucular ve yorumcular*, çev. K. Atakay, İstanbul.
- Best S. & Kellner D., 1998, *Postmodern teori*, çev. M. Küçük, İstanbul.
- Brundage, Burr C., 1954, “The birth of Clio: a resume and interpretation of ancient near eastern historiography”, *Teachers of history: essays in honor of Laurence Bradford Packard*, ed. H.S. Hughes, New York.
- Edzard, D. Otto, 1997, *Gudea and his dynasty*, (The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods 3/1), Toronto.

- Finkelstein, J.J., 1979, "Early Mesopotamia, 2500-1000 BC", *Propaganda and communication in world history: the symbolic instrument in early times*, Volume I, ed. Harold D. Lasswell–Daniel Lerner–Hans Speiser, East-West Center: 50-111.
- Foucault, Michel, 2007, İktidarın gözü: Seçme yazılar 4, çev. I. Ergüden, İstanbul.
- Foucault, Michel, 2011, *Toplumunu savunmak gerekir*, çev. Ş. Aktaş, İstanbul.
- Frame, Grant, 1995, *Rulers of Babylonia: from the second dynasty of Isin to the end of Assyrian domination (1157-612 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Babylonian Periods 2)*, RIMB 2, Toronto.
- Frankfort, H., 1978, *Kingship and the gods: a study of ancient near eastern religion as the integration of society and nature*, Chicago.
- Frayne, Douglas, 1990, *Old Babylonian period (2003-1595 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Early Periods 4)*, RIME, Toronto.
- Frayne, Douglas, 1993, *Sargonic and Gutian periods (2334-2113 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Early Periods 2)*, RIME, Toronto.
- Frayne, Douglas, 1997, *Ur III period (2112-2004 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Early Periods 3/2)*, RIME, Toronto.
- Frayne, Douglas, 1998, *Presargonic period (2700-2350 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Early Periods 1)*, RIME, Toronto.
- Glassner, J. Jacques, 2005, *Mesopotamian chronicles*, ed. B. Foster, Leiden.
- Glassner, J. Jacques, 2009, "Eski Mezopotamya'da ilerleme, bilim ve bilginin kullanımı", çev. G. Kağnıcı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/2: 157-170.
- Gonzalo, Rubio, 2009, "Scribal secrets and antiquarian nostalgia: tradition and scholarship in ancient Mesopotamia", *Reconstructing a distant past: ancient near eastern in tribute to Jorge R. Silvia Castillo*, ed. Diego A. Barreyra Fracaroli–Gregorio del Olmo Lete, Barcelona.
- Grayson, A. K., 1980, "Histories and historians of the ancient near east: Assyria and Babylonia", *Orientalia*, 49: 140-194.
- Grayson, A.K., 1991, *Assyrian rulers of the early first millennium BC I (1114 -859 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Assyrian Periods 2)*, RIMA 2, Toronto.
- Grayson, A.K., 2000, "Assyrian rule of conquered territory in ancient western Asia", *Civilizations of the Ancient Near East*, ed. Jack M. Sasson, 2. c., New York 2000: 959-968.
- Jenkins, Keith, 1997, *Tarihi yeniden düşünmek*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara.
- Jowett, G.S. & O'Donnell Victoria, 2006, *Propaganda and persuasion*, California.
- Klein, Jacob, 1981, "The Royal hymns of Shulgi King of Ur: man's quest for immortal fame", *Transactions of the American Philosophical Society, New Series*, 71/7: 1-48.
- Kuhr, Amelie, 2010, *Eski Çağ'da Yakındoğu: M.Ö. 3000-330*, çev. D. Şendil, 2. c., İstanbul.

- Lambert, Wilfred G., 1972, "Destiny and divine intervention in Babylon and Israel", *Oud-testamentische Studien*, 17: 65-72.
- Levine, L.D., 1972, *Two Neo-Assyrian stelae from Iran*, Toronto.
- Liverani, Mario, 2006, "The deeds of ancient Mesopotamian kings", *Civilizations of the Ancient Near East*, ed. Jack M. Sasson, 4. c., New York: 2353-2366.
- Liverani, Mario, 2010, "Untruthful steles: propaganda and reliability in ancient Mesopotamia", *Opening the tablet box: near eastern studies in honor of Benjamin R. Foster*, ed. Sarah C. Melville-Alice L. Slotsky, Leiden: 229-244.
- McIntosh, Jane R., 2005, *Ancient Mesopotamia: new perspectives*, California.
- Olmstead, A.T., 1918, "The calculated frightfulness of Ashur Nasir Apal", *Journal of the American Oriental Society*, 38: 209-263.
- Oppenheim, A. Leo, 1956, *The Interpretation of dreams in the ancient near east. With a translation of an assyrian dream book*, Transactions of the American Philosophical Society, c. 46. Philadelphia.
- Oppenheim, A. Leo, 1977, *Ancient Mesopotamia: portrait of a dead civilization*, düzenleyen ve tamamlayan Erica Reiner, Chicago.
- Oppenheim, A. Leo, 1979, "Neo-Assyrian and Neo-Babylonian empires", *Propaganda and communication in World history: the symbolic instrument in early times*, c. I, ed. Harold D. Lasswell-Daniel Lerner-Hans Speiser), East-West Center: 111-144.
- Parker, Bradley J., 2011, "The construction and performance of kingship in the Neo-Assyrian Empire", *Journal of Anthropological Research*, 67: 357-386.
- Parpola, Simo, 2003, "Assyria's expansion in the 8th and 7th centuries and its long-term repercussions in the West", *Symbiosis, symbolism, and the power of the past: Canaan, Ancient Israel, and their neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palaestina*, ed. William G. Dever-Seymour Gitin, Winona Lake: 99-111.
- Postgate, J.N., 2000, "Royal ideology and state administration in Sumer and Akkad", *Civilizations of the Ancient Near East*, ed. Jack M. Sasson, 1. c., New York: 395-411.
- Pratkanis Anthony & Aronson Elliot, 2008, *Propaganda çağı: İknanın gündelik kullanımı ve suistimali*, çev. N Haliloğlu, İstanbul.
- Saggs, H.W.F., 1963, "Assyrian warfare in the Sargonid period", *Iraq*, 25: 145-154.
- Schmitt, Carl, 2010, *Siyasi ilahiyat, egemenlik kuramı üzerine dört bölüm*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara.
- Strawn, B.A., 2006, "Neo-Assyrian and Syro-Palestinian texts I: Ashurnasirpal II", *The Ancient Near East: historical sources in translation*, ed. Mark W. Chavalas, Oxford: 285-289.
- Tadmor, Hayim, 1997, "Propaganda, literature, historiography: cracking the code of the Assyrian royal inscriptions", *Assyria 1995*, ed. Simo Parpola-R.Whiting, Helsinki: 325-338.

- V.D. Mieroop, Marc, 2006a, *Cuneiform texts and the writing of history*, New York.
- V.D. Mieroop, Marc, 2006b, *Antik Yakındoğu'nun tarihi: İ.Ö. 3000-323*, çev. S. Gül, Ankara.
- V. Der Deijl, A.R., 2008, *Protest or propaganda: war in the Old Testament book of kings and in contemporaneous ancient near eastern texts*, (Studia Semitica Neerlandica, Volume 51), Leiden.
- V. Koppen, Frans, 2006, "Late bronze age inscriptions from Babylon, Assyria, and Syro-Palestine: Kassite inscriptions", *The Ancient Near East: historical sources in translation*, ed. Mark W. Chavalas, Oxford: 135-141.
- Van Seters, John, 1983, *In search of history: historiography in the Ancient World and origins of Biblical history*, New Haven.